Confruntarea cu memoria în ficțiunea contemporană din România

Andreea MIRONESCU*

Key-words: *Romanian literature*, *postcommunism*, *memory*, *political fiction*

1. Introducere

Pe fondul orientării, vizibilă în ultimii ani, a studiilor umaniste către stricta contemporaneitate, o cercetare critică a relațiilor literaturii cu memoria în perioada postcomunistă poate aduce mai mult decât sincronizarea discursului despre literatură cu acela al disciplinelor conexe, dar mai bine ancorate în sfera socialului. O primă justificare a acestui demers poate fi relevanța tematică: recursul la memorie este foarte prezent atât în literatura, cât și în dezbaterile culturale din ultimele două decenii. De la avântul genului memorialistic în primul lustru al tranziției la discuțiile publice despre asumarea trecutului apropiat și până la proza noii generații de scriitori afirmate la începutul anilor 2000, supratema memoriei pare să domine imaginarul colectiv și reprezentările lui artistice[1].

Mai important este însă faptul că, în statele europene foste comuniste, chestionarea critică atât a politicilor memoriei, cât și a discursurilor ei neutre, precum literatura, este în plină desfășurare. Configurațiile memoriei colective în statele din fostul bloc estic, caracterizate de Maria Todorova ca „nostalgice" (Todorova 2010: 1-13), dar și reprezentativitatea acestor memorii naționale într-o Europă care dorește edificarea unei identități comune, orientată spre viitor, este una dintre direcțiile de studiu în care literatura română își poate găsi natural locul. Ne propunem în continuare o discuție concisă a sugestiilor teoretice din câmpul memoriei colective aplicabile în cazul românesc, urmărind cu precădere modurile în care poate fi concepută relația dintre discursul literar și memorie.

2. Nostalgia ca memorie subversivă

Încă înainte de propunerile revizioniste vizând o nouă istorie a literaturii române, adică tocmai fundamentele disciplinei, sugestii metodologice pentru o abordare în context global a literaturii contemporane au venit în special din două direcții: studiile posttotalitariste și cele postcolonialiste. Din victoriile obținute după

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, România.

[1] În acest sens, vezi și observațiile Sandei Cordoș din „Cine suntem? Romanul identitar" (Cordoș 2012).

„Philologica Jassyensia", An X, Nr. 1 (19), 2014, Supliment, p. 413–417.

BDD-A8081 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:14 UTC)

1990 pe cele două câmpuri de bătălie conceptuală, literatura şi critica românească nu au avut foarte multe de câştigat[2]. Mai mult, ipoteza unui (post)colonialism central- şi est-european a fost supusă recent unei critici întemeiate (Terian 2013: 104-129), însă investigarea critică a memoriei colective în aceste societăţi poate beneficia de unele sugestii metodologice venite din această parte.

Astfel, observaţia unui Dominic Boyer că naţiunile estice au trecut printr-o dislocare socio-politică, lingvistică şi culturală majoră după 1989-1990, fiind obligate să se redefinească identitar prin raportarea la un „celălalt" vestic (Boyer 2010: 22-24), nu este lipsită de importanţă. Dincolo de recurenţa acestei teme la nivelul discursurilor instituţionale, analiza ei ca obsesie a imaginarului estic latent, vizibilă la nivelul culturii cotidiene sau al formelor de exprimare artistică, poate interesa studiile literare, mai ales din perspectivă comparatistă sau imagologică.

Desigur, asemenea determinări geografice fac referire la un Est fragmentat din toate punctele de vedere, de la moştenirea istorică şi politică diferită la situaţia economică şi socială actuală a acestor state. În acelaşi timp, este vorba totuşi despre un Est vizitat de aceleaşi spectre şi populat de aceleaşi ruine, materiale sau simbolice, ale aproape jumătate de secol de regim comunist. Răspunsul la întrebarea dacă există o moştenire culturală comună a Estului care să facă posibilă discuţia despre o literatură transfrontalieră a postcomunismului trebuie să pornească aşadar de la imperativul preciziei terminologice. Postularea unei singure identităţi „estice" sau „balcanice" rămâne o utopie, însă existenţa unei „politici a chestionării" despre cum o astfel de identitate comună ar putea fi posibilă este greu de tăgăduit. În acest context, examinarea articulaţiilor memoriei culturale în statele foste comuniste, ca şi a fundamentelor comunicării interculturale între Est şi Vest, dar şi între culturile estice, rămâne una dintre principalele poziţii teoretice în rândul cercetătorilor umanişti din ultimul deceniu[3].

Ca text cultural, fie că deţine sau nu o poziţie privilegiată în cadrul canonului, textul literar participă, după 1989, atât la redefinirea culturii naţionale, cât şi la edificarea unor memorii alternative ale trecutului recent. Dacă în anii 1990 cultura amintirii în societatea românească este modelată în special de ceea ce s-a numit inadecvat „inflaţia" de memorialistică, la începutul anilor 2000, pe fondul dezbaterilor despre amnezia colectivă şi al lansării unor proiecte recuperatoare[4], impulsuri ale memoriei individuale îşi găsesc expresii artistice, în special în literatură.

Privită iniţial cu mefienţă de criticii români din generaţii diferite, de la Nicolae Manolescu (2008) la un reprezentant al „tinerilor" precum Paul Cernat (2008), proza anilor 1990 şi, mai ales, cea a anilor 2000 pune problema memoriei şi

[2] Vezi numerele tematice dedicate subiectului la începutul anului 2000 de două dintre cele mai importante reviste româneşti: „Caietele Echinox", vol. I: *Postcolonialism and Postcomunism* (2001); şi „Euresis. Cahiers roumains d'études littéraires et culturelles", serie nouă, nr. 1: *(Post)Communisme et (Post)Colonialisme* (primăvara 2005).

[3] Pentru o prezentare detaliată a acestor poziţii metodologice şi analiza critică a argumentelor care le susţin, vezi Terian (2013: 104-129).

[4] Pe fondul temerilor privind reflexul amnezic al societăţilor postcomuniste apar mai multe proiecte de memorie: *O lume dispărută* (Ion Manolescu: 2004), *Cartea roz a comunismului* (Decuble: 2004), *Născut în U.R.S.S.* (Ernu: 2007), care îşi propun exersarea unei priviri detabuizate asupra trecutului, revendicat nu ca istorie colectivă, ci ca amintire personală.

BDD-A8081 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:14 UTC)

articulării identității într-o epocă de tranziție. Ea se autogenerează ca „ficțiune politică" (Suceavă 2005) – în operele unor Radu Aldulescu, *Istoria eroilor unui ținut de verdeață și răcoare*; Bogdan Suceavă, *Venea din timpul diez*; Lucian Dan Teodorovici, *Matei Brunul* –, ca roman identitar (Petre Barbu, *Blazare*; Petru Cimpoeșu, *Simion Liftnicul*; Florina Ilis, *Cruciada copiilor*), ca experiment sociologic ficționalizat (Dan Lungu, *Sunt o babă comunistă!*) sau, pur și simplu, ca revendicare a trecutului prin puterile amintirii (Ștefan Baștovoi, *Iepurii nu mor*; Marta Petreu, *Acasă, pe câmpia Armaghedonului*; Doru Pop, *O telenovelă socialistă*). Etichetată nu arareori drept „confecție literară pentru export" (Paul 2008), o astfel de literatură, tradusă în peste zece limbi europene și promovată de Institutele Culturale ale României în străinătate, are o reprezentativitate ridicată, nu doar națională, ci și „estică". Ca scriitori (est)europeni, pe o piață liberă a circulației cărții și a traducerilor, acești autori trebuie să le vorbească celorlalți despre „cine sunt ei" și, implicit, despre „cine suntem noi". Temele majore ale acestor discursuri ficționale, care adeseori pun în act, prin recursul la ingineria textuală a postmodernismului, tocmai sfârșitul literaturii, sunt nu doar moștenirea estică comună, dar și angoasele identitare, traumele sau amintirile fondatoare personale.

Principala obiecție care se poate aduce unor astfel de abordări ale fenomenului literar este probabil aceea că postularea unei relevanțe sociale a literaturii poate atinge în mod nedorit autonomia acesteia, ca și independența ei, caracterizată generic drept una „estetică". Dincolo de precizarea că discursul literar rămâne ceea ce este, adică ficțiune, modalitatea în care literatura însăși poate îndeplini funcția unei contraculturi se poate dovedi demnă de atenție. Așa cum sugerează Maria Todorova (2010: 1-13), literatura, precum și cultura populară pot constitui spații privilegiate pentru manifestarea nostalgiei. Iar acest lucru este posibil pentru că literatura – dacă depășim metafora tradițională a „barometrului sensibil" al convulsiilor sociale dintr-un spațiu și timp date – este un mediu privilegiat al memoriei culturale.

3. Literatura ca „model" al memoriei colective

Făcând parte, alături de film, din categoria mediilor ficționale ale memoriei colective, așa cum le definește cercetătoarea de origine germană Astrid Erll (2011: 160), literatura creează, prin procedeele ei specifice, versiuni ale prezentului și ale trecutului unei comunități. Dacă acceptăm că literatura nu reprezintă, așa cum a arătat, printre alții, Erll, doar un mediu de „stocare" pentru memoria culturală, ci și unul de „circulație" (*Ibidem*: 103), nu putem să nu observăm că această calitate a fost mai puțin speculată de cercetătorii autohtoni. Critici precum Eugen Negrici, Sanda Cordoș, Dan C. Mihăilescu, Carmen Mușat analizează literatura postbelică și – sporadic – pe cea postdecembristă nu numai din punct de vedere estetic, ci și pentru relevanța ei la nivelul „conștiinței comunitare" (Sanda Cordoș), pe care o reflectă critic prin reprezentările identitare pe care le propune. Însă literatura nu doar reflectă reprezentările simbolice la nivelul conștiinței comunitare – pe care o putem numi, mai adecvat, memorie culturală –, ci interacționează cu aceasta, modelând-o. Așa cum observă cu justețe Astrid Erll, toate mediile memoriei culturale trebuie „actualizate" pentru a avea un efect mnemonic și o prezență în sfera socială (Erll 2011: 160).

BDD-A8081 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:14 UTC)

Această funcție referențială a literaturii stă tocmai în puterea ei de a pune în circulație, înscenându-le artistic, „schemele culturale" predominante într-un anumit prezent istoric. Creându-și, astfel, prin tehnici narative specifice, propriile „lumi" ale memoriei, operele literare devin nu doar o parte integrantă, ci și un vehicul al memoriei colective la nivelul unei națiuni. Cu alte cuvinte, dincolo de misunea sa culturală de a construi versiuni ale memoriei colective, literatura poate spune ceva despre reprezentările memoriei privilegiate în cadrul unei anumite culturi, la un moment dat (*cf*. Neumann 2008: 335-336).

Urmând aceste sugestii, se poate afirma că, în cazul ficțiunilor postcomuniste, nici încercarea de a mima o relevanță politică pentru a pătrunde pe piața Vestului, nici investirea autoficțională, nici detabuizarea literaturii prin practica prozei minore, în cheie butaforică sau mizerabilistă, nu reprezintă diferența specifică față de literatura antecesorilor. Dacă, așa cum sugerează Birgit Neumann, există o corelație între formele narative predominante în literatura unui moment istoric și „conceptele de memorie prevalente cultural la un moment dat" (*Ibidem*), atunci noul roman identitar și proza tranziției reprezintă mai mult decât genuri tipice ale discursului ficțional din postcomunism.

Tratarea ficțiunilor contemporane ca „ficțiuni ale memoriei" poate oferi un criteriu pentru schițarea tabloului de familie al prozatorilor care debutează în ultimele două decenii, prin circumscrierea unei problematici comune. Nuanțând subtilele observații făcute de Sanda Cordoș în studiul ei despre „romanul identitar" (Cordoș 2012: 130-134), „de-tabuizarea României" despre care vorbește autoarea poate fi pusă în relație cu un nou model al memoriei colective care se negociază acum. O memorie mai degrabă nostalgică decât revanșardă, care încearcă să se apropie pe această cale, a literaturii, de acea „memorie tămăduitoare" invocată de mai multe voci ale opiniei publice din România postcomunistă ca soluție la ieșirea din amnezia colectivă pe care o diagnostichează.

4. Concluzii

Așa cum am văzut, literatura postcomunistă din România se confruntă cu problematica memoriei la mai multe niveluri decât cel strict tematic. Nu puține sunt vocile care sugerează chiar existența unei datorii a literaturii recente atât față de trecut, cât și față de societatea contemporană. Dincolo de caracterul discutabil al acestei pretenții de responsabilitate față de prezent adresate literaturii, este importantă precizarea că aceste sugestii nu vin numai dinspre studiile postcomuniste și postcolonialiste. Chiar și cercetătorii care judecă din interiorul sistemului literaturii române atrag atenția asupra statutului *post*-1989 al acestei epoci literare (Terian 2013: 302). Nu trebuie însă uitat că modul în care literatura contemporană poate răspunde acestor provocări ale memoriei nu ține doar de intenția scriitorilor din această perioadă de a investiga ficțional teme cu relevanță comunitară, ci și de disponibilitatea receptării specializate de a citi ca atare ficțiunile politice ale (post)comunismului, atâtea câte există.

BDD-A8081 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:14 UTC)

Bibliografie

Boyer 2010: Dominic Boyer, *From Algos to Autonomus: Nostalgic Eastern Europe as Postimperial Mania*, in Maria Todorova, Zsuzsa Gille (eds.), *Post-communist Nostalgia*, New York, Berghahn Books, 17-28.

Cernat 2008: Paul Cernat, *Puncte din oficiu pentru literatura tânără* (I, II), în „Observator cultural", nr. 437/2008; referință online: http://www.observatorcultural.ro/Puncte-din-oficiu-pentru-literatura-tinara*articleID_20303-articles_details.html (accesat pe 29 octombrie 2014).

Cordoș 2012: Sanda Cordoș, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*, București, Editura Cartea Românească.

Erll 2011: Astrid Erll, *Memory in Culture*, transl. by Sara B. Young, New York, Palgrave Macmillan.

Manolescu 2008: Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45.

Neumann 2008: Birgit Neumann, *The Literary Representation of Memory*, in Astrid Erll, Ansgar Nünning, *Media and Cultural Memory / Medien und kulturelle Erinnerung*, Berlin – New York, De Gruyter, 333-343.

Suceavă 2005: Bogdan Suceavă, *Când discutăm despre ficțiunea politică?*, în „Observator cultural", nr. 256/2005; referință online: http://www.observatorcultural.ro/Cind-discutam-despre-fictiunea-politica*articleID_12557-articles_details.html (accesat pe 29 octombrie 2014).

Terian 2013: Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, concepte, ideologii*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.

Todorova 2010: Maria Todorova, *Introduction. From Utopiato Propaganda and Back*, in Maria Todorova, Zsuzsa Gille (eds.), *Post-communist Nostalgia*, New York, Berghahn Books, 1-13.

Dealing with Memory in Romanian Contemporary Fiction

After 1989, the theme of collective memory and of national culture has been revived in Eastern European states, especially in the field of literature. In Romania, the memories of the Communist times are reclaimed through literature by both canonical authors and by the representatives of the younger generations. Together, they participate to the construction of a collective imaginary of recent history, by proposing competing versions of remembering the past. This paper investigates the aplicablity of a set of conceptual instruments from the field of cultural memory to the study of Romanian literature in postcommunism.

BDD-A8081 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:14 UTC)